

ПРАГМАТЫЧНЫ ЗМЕСТ КОМПЛЕКСНЫХ ЗНАКАЎ ПРЫПЫНКУ

Шаршнёва Вольга Мікалаеўна

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка

Беларусь, Мінск

Анатацыя. Мэта артыкула – раскрыць прагматычныя ўласцівасці комплекснай пунктуацыі, абумоўленыя дыскурсіўнымі і экспрэсіўнымі магчымасцямі, здольнасцю змяшчаць дадатковую інфармацыю і выражаць ацэначныя значэнні. Адзначаецца сувязь прагматычнага патэнцыялу знакаў прыпынку з іх аб'яднаннем у разнастайныя пунктуацыйныя комплексы. Ілюстрацыйна пацвярджаецца імпліцытная насычанасць пунктуацыйных комплексаў, іх уплыў на выражэнне сэнсавых адценняў, накіраваных стваральнікам тэксту да рэцыпіента.

Ключавыя словы: прагматычны, знак прыпынку, пунктуацыйны комплекс, комплексы, экспрэсіўны, індывідуальна-аўтарскі.

Сэнсавыя знакі прыпынку (шматкроп'е, пыталнік, клічнік, працяжнік) маюць значны прагматычны патэнцыял, бо паказваюць не толькі на дадатковы сэнс, але і на неабходнасць яго ўспрымання для разумення ўсяго твора. Надзвычай цікавымі ў прагматычных адносінах уяўляюцца разнастайныя (як узуальныя, так і неўзуальныя) спалучэнні сэнсавых знакаў прыпынку, паколькі, праяўляючы індывідуальнасць у іх аб'яднанні, аўтар падкрэслівае іх важнасць як дапаможных сродкаў выражэння няўных сэнсаў у мастацкім тэксце.

У той час як для паасобных знакаў прыпынку праяўленне прагматычнага зместу магчыма толькі ў выпадку іх неўзуальнага або факультатываўнага ўжывання, а таксама пры паўторы, то для іх спалучэнняў уласціва абавязковая наяўнасць прагматычнага значэння. Інакш кажучы, спалучэнні знакаў прыпынку (клічніка і шматкроп'я; пыталніка і шматкроп'я; пыталніка і клічніка; клічніка, пыталніка і шматкроп'я, двух і больш пыталнікаў ці клічнікаў ці інш.) заўсёды прагматычна арыентаваныя, паколькі сігналізуюць аб тым, што пэўны фрагмент тэксту, дзе яны ўжываюцца, трэба чытаць вельмі ўважліва, паколькі ён змяшчае значныя для аўтара адценні сэнсу. Н.У. Майзенгер пацвярджае, што здольнасць знакаў прыпынку да камбінацый павышае іх прагматычны патэнцыял [1].

А.Ю. Собаль у якасці асноўных задач камбінаванай пунктуацыі называе «актуалізацыю імпліцытнай інфармацыі і звязанай з ёй аўтарскай ацэнкі і ўзмацненне выразнасці сказанага» [2, с. 13].

Н.С. Валгіна адзначае: «Камбінацыя знакаў або наўмысны паўтор аднаго са знакаў таксама могуць быць чыста аўтарскімі і падчас уяўляць сабой індывідуальны прыём, знойдзены пісьменнікам для перадачы асобага стану лірычнага героя» [3, с. 406].

А.М. Шырокава лічыць комплексныя знакі індывідуальна-аўтарскімі і заўважае, што, узаемадзеіваючы з сінтаксічнай арганізацыяй тэксту і тыпам перадаваемай інфармацыі, яны «выступаюць як сродак размеркавання разнапланавай інфармацыі. Разам з гэтым яны забяспечваюць семантычную

цэласнасць тэксту за кошт аб'яднання дыстантна размешчаных фрагментаў тэксту ў семантычную тэкставую парадыгму, інварыянтам якой выступае тып размеркаванай у тэксце інфармацыі: фактуальна– падзейная, эматыўная, звязаная з рознымі суб'ектнымі ці тэмпаральнымі планамі і да т. п.» [4, с. 150].

Насычанасць мастацкага тэксту знакамі прыпынку Л. М. Кальцова звязвае са знакам «эмацыянальнай мадуляцыі» [тлусты шрыфт належыць аўтару цытаты. – В. Ш.], калі камбінацыя і паслядоўнасць знакаў прыпынку стварае «хвалю напружання» [5, с. 304]. Сапраўды, знакавыя комплексы суправаджаюць мастацкае маўленне ў тым выпадку, калі адлюстраванне рэальных падзей суправаджаецца пераадоленнем пэўных перашкод, калі натуральны ход падзей стрымліваецца або, наадварот, становіцца больш дынамічным пад уплывам валявых намаганняў персанажа.

Устанавіць сутнасць камунікатыўнай інтэнцыі пэўных спалучэнняў сэнсавых знакаў прыпынку, іх ілакутыўную сілу, ацаніць прагматычны эффект можна толькі ў шырокім кантэксце з улікам іх узаемасувязей не толькі з іншымі пунктуацыйнымі знакамі, але і з усімі лексічнымі, граматычнымі і структурнымі адзінкамі, якія арганізуюць мастацкі твор. Разлічаныя на зрокавае ўспрыняцце, разнастайныя пунктуацыйныя комплексы служаць своеасаблівымі маркерамі канцэнтрацыі разнастайных прагматычных значэнняў, паказчыкамі імпліцытнай інфармацыі. Паказальным у гэтых адносінах з'яўляецца наступны прыклад:

Тот самый первотолчок, причиной которого была то ли моя невнимательность, то ли проблемы с задним левым колесом, я ощутил так: мне показалось, что какой-то огромный глупый рыцарь схватил мою машину сзади за толстый металлический крюк, форкон, – и швырнул ее играючи в сторону правой обочины. «Что такое!?!» – успел я изумиться, выворачивая влево. «Что это?!» – воскликнула Катя. Потом последовал режущий всплеск света впереди, отчаянный маневр вправо – мгновение полета и трюк, называемый в народе «голова–ноги»: машина три раза перевернулась и застыла на боку. Все. «Все...» – это сказала Катя, когда мы коснулись с земли, кувырком слетев с трассы (А. Андреев «Маргинал»).

Парадак спалучэння клічніка і пыталніка мяняецца ў залежнасці ад аўтарскіх інтэнцый. Практычна аднолькавае лексічнае напаўненне канструкцый, пасля якіх ставяцца адпаведныя знакі, але іх эмацыянальнае напаўненне абсалютна рознае: у першым выпадку пераважае выражэнне здзіўлення, разгубленасці, збянтэжанасці, выкліканых немагчымасцю персанажа справіцца з упраўленнем машыны, а ўжо потым адбываецца асэнсаванне прычыны здарэння; другі выпадак якраз ілюструе адваротнае ўспрыняцце сітуацыі, з першасным пошукам прычыны здарэння. Імгненнасць аварыі, дынамічнасць падзей, адрозненне іх успрыняцця вадзіцелем і пасажырам (мужчынам і жанчынай) – усё гэта надзвычай выразна перадазена пры дапамозе пунктуацыйнага комплексу. Здольнасць выражаць максімум інфармацыі ў мінімальным аб'ёме арыентуе на

ўспрыняцце кампрэсіўнай прагматычнай функцыі, тыповай для спалучэнняў знакаў прыпынку.

Уплыў замены знака прыпынку на выражэнне аўтарскіх інтэнцый відавочны і ў наступным выпадку:

І аднойчы... Каля дошкі гонару, дакладней, насупраць майго фотаздымка, я ўбачыў жанчыну. Нешта скаланулася ўнутры, сэрца ўпала ў пяты. Я пазнаў яе, бо жыў з ёю ў думках усё жыццё.

– Алёна! – вырвалася з горла. – Ты?!

Яна нетаропка павярнулася, паглядзела мне проста ў вочы і вымавіла:

– Я, Барыс. Дзе ж ты быў столькі гадоў, мая згуба...

<...>

Раптам успомніліся яе словы ля дошкі гонару: «Дзе ж ты быў столькі гадоў, мая згуба?..» Сапраўды, я не страта, а згуба, загубіў наша ішчасце (С. Крэпскі «А ў сэрцы ты маім навечна...»).

Падкрэслены сказ, выкарыстаны аўтарам пры перадачы сустрэчы персанажаў набывае іншае пунктуацыйнае афармленне ў канцы апавядання, калі персанаж успамінае гэту сустрэчу. Шматкроп’е хавае мноства перажытых падзей, адчай, зламаныя лёсы і час, які ўрэшце аб’яднаў закаханых. Пры ўзгадванні гэтай падзеі ў канцы твора аўтар мяняе інтанацыю выказвання, накіроўваючы рэцыпіента на ўспрыняцце адрознення рэальнасці і ўспамінаў, а таксама на магчымае разважанне ў пошуку адказу на пастаўленае пытанне, а таксама на іншыя, экспліцытна не выражаныя, пытанні: хто вінаваты ў расстанні?, ці прынесла радасць сустрэча?, што адбудзецца з персанажамі ў магчымым будучым?

Прагматыка пунктуацыйнага комплексу непасрэдна абумоўлена знакамі прыпынку, якія яго складаюць. Так, прагматычная сутнасць клічніка накіроўвае на перлакутыўнасць выказвання і залежыць ад выражанай у ім эмоцыі, ступені яе інтэнсіўнасці, узаемаадносін зместу ілакутыўнай сілы і перлакутыўнага эфекту. Клічнік указвае на дадатковую інфармацыю не толькі аб эмацыянальным стане аўтара або персанажа, але і на іх адносіны да падзей, што выклікалі адпаведную рэакцыю, паслужылі падставай выражэння клічнасці. Маючы асобныя варыянты афармлення, пунктуацыйныя комплексы, у якіх задзейнічаны клічнік, могуць мець розныя эмацыянальна–экспрэсіўныя адценні, змяшчаць розную падтэкставую інфармацыю. Яны здольныя перадаваць павышаную эмацыянальнасць, узбуджанасць, рашучасць, гатоўнасць да дзеяння, абуджаць уяўленне, выказваць упэўненасць у будучым, ствараць гумарыстычны эфект, фіксаваць увагу як на асобных эпізодах, так і на выказванні ў цэлым, напрыклад:

<...> *Што б ні зрабіла дачка, усё замілоўвала і захапляла бацьку. Сказала на двары незнаёмай цётцы «добры дзень» – вой, якая харошая дзяўчынка!.. Залезла на табурэт і расказала гасцям вершык – вой, якая разумная дзяўчынка!.. Пабіла галінкай і прагнала з агарода пеўня– задзіраку – вой, якая смелая!.. (Т. Бунта «Рапсодыя для медных труб»).*

Спалучэнне клічніка са шматкроп'ем запавольвае тэмп выказвання, даючы магчымасць чытачу разам з персанажам перажыць кожны асобны момант дзяцінства, кожны эпізод, з якім звязаны гонар бацькі за любімую дачку.

Прагматыка пыталніка ў комплексе пунктуацыйных знакаў падразумявае пэўнае выцясненне пыталнай інтанацыі за кошт стварэння іншых дадатковых сэнсаў. Накіраванасць на атрыманне адказу замяняецца указаннем на канцэнтраванасць эмоцый, ацэнак, адлюстраванне уласных пазіцый, нават на непатрэбнасць адказу:

<...> А калі на марскім узбярэжжы ў цябе сваё, хоць і маленькае, жытло, то што яшчэ трэба для ічасця звычайнаму чалавеку?.. (Д. Пятровіч «Салёны прысмак кахання»).

Відавочна, што ў працытаваным прыкладзе пастаноўка пыталніка зусім не мае ўстаноўкі на атрыманне адказу – хутчэй, патрабуе роздуму рэцыпіента адносна меркаванняў, якіх прытрымліваецца аўтар–апавядальнік.

Шматкроп'е ў складзе пунктуацыйнага комплексу значна ўплывае на экспрэсіўны змест мастацкага выказвання, не аслабляючы эмоцыі, а запавольваючы час іх праяўлення. Менавіта за кошт працягласці ў часе адбываецца пэўнае пераразмеркаванне сілы эмацыянальнага ўздзеяння паміж стваральнікам і ўспрымальнікам тэксту.

Выразнасць і сэнсавая насычанасць шматкроп'я, клічніка і пыталніка дазваляюць ім і паасобку, і тым больш у комплексе быць эквівалентнымі рэпліцы: (заўвага: адсутнасць абзаца аўтарская):

Дочка прыходзіць з садка, гаворыць:

– Мамачка! В саду происходят ужасные вещи!

– ...?! – сердце мое чуть из груди не выскочило (Т. Сулимова «Взрослые вопросы»).

У працытаваным прыкладзе шматкроп'е, пыталнік і клічнік самастойна, без якога-небудзь дадатковага лексічнага напаўнення, выказваюць пэўны сэнс, перадаючы розныя адценні значэння: здзіўленне, неразуменне, страх за дзіця, прычым асноўная ўвага надаецца не словам, вымаўленым дзяўчынкай, а магчымаму знешняму выгляду маці – яе міміцы, жэстам, позе, калі яна пачула словы дачкі.

У стварэнні дадатковай экспрэсіі і дадатковага зместу значную ролю адыгрываюць нечаканыя, індывідуальна–аўтарскія спалучэнні знакаў прыпынку. Так, надзвычай арыгінальным і, па сутнасці, унікальным уяўляецца прагматычна арыентаваны знак (...), які выкарыстоўваецца на працягу ўсяго рамана А. Андрэева «Халатов и Лилька»:

Да, еще об одной особенности моего относительно босоногого детства не могу умолчать: я терпеть не мог бабочек. Эта пленительно порхающая, завораживающая и не дающаяся в руки материя стала для меня символом вечно ускользающей мечты. Поэтому я с необычайным энтузиазмом грязными руками

ловил этих червяков с осыпанными пудрой крыльями и обламывал им хрупкие опухала. Мечта становилась ручной и беспомощной. Так я постигал диалектику.

(...)

<...>

Это меня убивало в буквальном смысле, и неизвестно, что бы со мной произошло, если бы не еще одно вовремя сделанное открытие: самый приятный, эффективный и универсальный способ бегства от себя, то есть от ума своего, это любовь. Моя юность закончилась, едва успев начаться: я влюбился.

(...)

Прагматыка індывідуальна– аўтарскага знака арыентавана на тое, каб спыніць увагу рэцыпіента, даць яму час абудзіць уласныя ўспаміны, сугучныя або, наадварот, супрацьлеглыя аўтарскім, аднак накіраваныя на ўзнаўленне не раскрытых аўтарам малюнкаў, эпизодаў. Пісьменнік, з аднаго боку, паказвае, што скрывае падрабязнасці, другога – нібы дае чытачу магчымасць дадумаць магчымы ход падзей, а таксама падзяліцца сваім патаемным, далёкім і амаль забытым ці надзвычай важным і хвалюючым.

Варта заўважыць, што комплексная пунктуацыя валодае значнымі дыскурсіўнымі і экспрэсіўнымі магчымасцямі, а таксама ўласцівасцямі выяўлення дадатковай інфармацыі і выражэння ацэнных значэнняў, закладзеных у іх пісьменнікам, прычым імпліцытная насычанасць пунктуацыйных комплексаў настолькі разнастайная і выразная, што дазваляе заўважыць і адрозніць самыя тонкія і глыбокія сэнсавыя адценні, накіраваныя стваральнікам тэксту да рэцыпіента. Індывідуальнае аўтарскае ўспрыняцце шматлікіх нюансаў кожнага ўключанага ў комплекс знака накіроўвае да абнаўлення іх значэнняў і пастаяннага выкарыстання ў новых, самых нечаканых сітуацыях.

Літаратура:

1. Майзенгер, Н. В. Позиционно-содержательная и прагматическая значимость знаков препинания в современном английском языке : дис. кандидата филолог. наук: 10.02.04 / Н. В. Майзенгер. – Барнаул, 2004. – 188 с.
2. Соболев, Е. Ю. Невербальные компоненты текстовой информации (на материале английской художественной литературы) : автореф. дис. кандидата филолог. наук: 10.02.19 / Е. Ю. Соболев. – Москва, 2009. – 20 с.
3. Валгина, Н. С. Современный русский язык : синтаксис : учебник / Н. С. Валгина. – 4-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 2003. – 416 с.
4. Широкова, Е. Н. Текстовая пунктуация поэзии шестидесятников: когнитивно-дискурсивный и коммуникативно-прагматический аспекты / Е. Н. Широкова. – Язык и метод. – 2021. – № 7. – С. 147-155.
5. Кольцова, Л. М. Художественный текст через призму авторской пунктуации : дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01 / Л. М. Кольцова. – Воронеж : Воронежский гос. Ун-т, 2007. – 377 с.

PRAGMATIC CONTENT OF COMPLEX PUNCTUATION MARKS

Volha Sharshniova

Maxim Tank Belarusian State Pedagogical University

Belarus, Minsk

Abstract. The purpose of the article is to reveal the pragmatic properties of complex punctuation, conditioned by discursive and expressive possibilities, the ability to contain additional information and express evaluative meanings. The connection between the pragmatic potential of punctuation marks and their unification into various punctuation complexes is noted. The implicit richness of punctuation complexes, their influence on the expression of the semantic shades sent by the creator of the text to the recipient are illustratively confirmed.

Keywords: *pragmatist, punctuation mark, punctuation complex, complex, expressiveness, individual authorship.*